

भारतीय इतिहासातील आंबेडकरवादी लेखनप्रवाह

प्रा. डॉ. एम.बी. वाघमारे

श्री शिव छत्रपती महाविद्यालय, जुन्नर जि. पुणे.

भारतीय इतिहासाचे स्वरूप वरचेवर बदलत आहे. इतिहास अभ्यासाच्या विविध विद्याशाखा जन्माला येत आहेत. ही निश्चितच चांगली बाब आहे. स्थानिक इतिहास, वंचितांचा इतिहास, मौखिक इतिहास, स्त्रियादी इतिहास याप्रमाणेस आंबेडकरवादी इतिहास लेखनप्रवाह देखील उदयाला आला आहे. म्हणूनच इतिहासाच्या या राज्यस्तरीय चर्चासत्राला त्याची दखल घ्यावी लागली आहे. आता एक प्रश्न पडतो की, आंबेडकरवादी इतिहास लेखन प्रवाह म्हणजे काय? आंबेडकरवादी इतिहास लेखनाची आपणास व्याख्या करता येईल काय? निश्चित करता येईल. भारतीय इतिहासात उपेक्षितांची जी उपेक्षा केली आहे. त्या उपेक्षितांच्या इतिहासाला आपल्या लेखणीतून वाचा फोडून बहुजनांना स्वतःच्या अस्तित्वाची जाणिव करून देणारे आणि विधायक मार्गाने संघर्ष करून सत्तेपर्यंत पोहचविणारे लिखान म्हणजे आंबेडकरवादी लिखान होय. अशी सर्वसाधारण व्याख्या करता येईल. प्राचीन भारताच्या इतिहासाचे आणि धर्मग्रंथांचे खऱ्या अर्थाने उत्खनन करून त्यातील सत्य - असत्य बाहेर काढण्याचे काम आंबेडकरवादी विचारप्रवाह करीत आहे. म्हणून भारतीय इतिहास लेखन प्रवाहात आंबेडकरवादी इतिहासप्रवाह महत्त्वाचा आहे. पारंपारिक इतिहास लेखीला बाजूला सारून स्वतःची नवीन अशी इतिहासाची मांडणी करणारा वर्ग सामाजात उदयाला आला. त्यांनी इतिहासाच्या पुर्नलेखनाला सुरुवात केली. त्याचा आरंभ प्रथमतः डॉ. आंबेडकरांनी केला. म्हणून त्यांच्या विचाराची कास धरून इतिहास लेखन पुढे पुढे जात आहे.

डॉ. आंबेडकरांनी ९ मे १९१६ रोजी वयाच्या २६ व्या वर्षीच कोलंबिया विद्यापीठात मानववंशशास्त्राच्या परिषदेत 'भारतातील जाती, त्यांची घडण, उत्पन्न व प्रसार' हा भारतीय जातीसंबंधीचा संशोधनात्मक निबंध वाचला. यामध्ये त्यांनी एका विशिष्ट अशा जातीवर प्रकाश न टाकता भारतीय समाजरचनेची छाननी अत्यंत शास्त्रीय दृष्टिकोनातून केली आहे. त्यांनी हा विषय राष्ट्रीय दृष्टिकोनातून निवडला होता हे लक्षात घेतले पाहिजे. त्यांनी लिहिलेल्या विविध ग्रंथातूनच आंबेडकरवादी इतिहास लेखन जन्माला आले आहे. त्यांनी मांडलेल्या विविध सिद्धांताचे जेव्हा वाचन होऊ लागले तेव्हा इतिहासलेखनाला वेगळे अंकुर फुटू लागले त्यालाच आंबेडकरवादी प्रवास म्हणतात. डॉ. आंबेडकरांच्या इतिहास लेखन प्रवाहात बौद्ध, कबीर, फुले यांचेच विचार सापडतील म्हणूनच आंबेडकरवादामध्ये संघर्षाचे तत्व आहे. आर्थिक व सामाजिक विकासाचा मार्ग आहे. धर्माच्या शुद्धीकरणेच बीज आहे. याच आंबेडकरवादी विचाराचे प्रचारक व प्रवाहक आधुनिक काळातली काही इतिहास लेखक आहेत.

इतिहासात शेवटचा शब्द नसतो, या म्हणण्याप्रमाणे पारंपारिक पद्धतीने इतिहासाचे लेखन न करता नवीन पद्धतीने इतिहासाची पुर्नमांडणी करणारा लेखक वर्ग उदयाला आला. यामध्ये स्वतः डॉ. आंबेडकर, वि.भि. कोलते, दिनकरराव जवळकर, का.शि. संकाये, भास्करराव जाधव, डॉ. के जमनादास, एच.एल.कोसारे, डॉ. महादेव लभाने, शोषेराव मोरे, विश्वास रुके, इतिहासचार्य वि.का. राजवाडे, इ. आनकोशकार श्री. व्यं. केतकर, कॉ. शरद पाटील, राहुल संस्कृतायन, प्रबोधनकार ठाकरे, सत्त्ववादाचा बुलंद आवाज विद्यत भागवत, डॉ. उमेश बगाडे अशी कितीतरी विद्वानांची नावे घेता येतील. या लेखकांनी इतिहासाच्या सुक्ष्मतेकडून विज्ञानवादी दृष्टिकोनाकडे जास्त लक्ष दिले आहे.

आंबेडकरवादामध्ये बौद्ध तत्वज्ञान असल्याने समाजाला संघटित होण्याचे ते नेहमी सांगतात ते म्हणतात तुम्ही मुळचे दलित नसून बौद्ध आहात. दलित आणि हिंदू या संज्ञामध्ये जातीव्यवस्था दडलेली आहे. बौद्ध संस्कृतीचा लोप व्हावा म्हणून तुम्हाला ही संज्ञा दिली आहे, ती लादलेली आहे.^१

'प्राचीन भारतातील नाग' हे पुस्तक अत्यंत महत्त्वाचे आहे. त्यांनी आपल्या हा ग्रंथामध्ये महार हे नागवंशीय होते. ममहाराष्ट्र महारांचा देश कसा आहे, महार व मराठा या जाती एकाच वंशाच्या कशा? महार राज्यकर्ते कोणते? रामकृष्ण भांडारकरांच्या मृत आहार करणारे ते महार या उत्पत्तीची अक्षरशः चिरुड केली आहे.^२

डॉ. के जमनादास या विद्वानाने सध्याच्या तिरुपती बाजालीच्या मंदीरावर प्रकाश टाकला आहे. या ग्रंथामध्ये वेगवेगळ्या मंदिरांचा इतिहास सांगितला आहे. यामध्ये जगन्नाथपुरीचे मंदिर, पंढरपुरच्या विठ्ठलाचे मंदिर, केरळमधील अय्यपाचे मंदिर, तिरुपतीचे मंदिर

अशा विविध मंदिरांचा शोध होवून ही सर्व मंदिरे बौद्ध स्थळेच कशी आहेत हे साधार स्पष्ट केले आहे.^३

‘विश्वधर्म’ या गाजलेल्या ग्रंथाचे लेखक का. शि. संकाये यांनीही आंबेडकरवादी विचारप्रवाह पुढे पुढे नेला आहे. त्यांनी या ग्रंथामध्ये जगाला सावरून धरणारा नि जगाला विज्ञानवाद शिकवणारा बौद्ध धर्मच कसा योग्य आहे हे पटवून दिले आहे. त्यांनी सनात धर्मग्रंथाची मानवघातकी शिकवण, बौद्ध धर्म व वैदिक धर्म - तुलनात्मक विचार यासारखे विविध ग्रंथ लिहून बौद्ध विचार तथा आंबेडकरवादी प्रवाह पुढे नेण्याचा प्रयत्न केला आहे. त्यांनी वैदिक धर्म शत्रूवत तर बौद्ध धर्म मित्रवत हा विचार पटवून देवून यज्ञयागाच्या नावाखाली किती मोठ्या प्रमाणात मांसाहार केला जात होता हे साधार स्पष्ट केले आहे.^४

अशाप्रकारे लिखाण करून प्रचलित असणाऱ्या इतिहासातील गोष्टींना जबर धक्का दिला आहे हे आपणांस मान्य करावे लागेल. संत तुकारामावर नवा प्रकाश टाकण्याचे अत्यंत महत्वाचे काम डॉ. महादेव लुभाने या लेखकाने केले आहे. संत तुकारामावर आतापर्यंत डॉ. सदानंद मोरे पासून ते डॉ. आ.ह. साळुंखे पर्यंत बऱ्याच लेखकांनी पुस्तके लिहिली आहेत. परंतु डॉ. महादेव लुभाने यांनी जो ग्रंथ लिहिला आहे तो फारच अभ्यासिनिय आहे. त्यांनी ‘संत तुकारामावर बौद्ध धर्माचा प्रभाव’ हा ग्रंथ लिहून बुद्ध धर्मातील मुळ वचने सांगून त्यांचा प्रभाव संत तुकारामाच्या अभंगामध्ये कसा दिसून येतो आहे हे फारच सुंदररित्या पटवून दिले आहे. यामध्ये त्यांनी संत तुकारामाच्या चरित्राचा विचार न करता ते विज्ञानवादी कसे होते, समतेचे कसे प्रवाहक होते हे साधार पटवून दिले आहे. त्यांच्या लिखाणाला तुकाराम गाथाच का म्हटलेले आहे. कारण त्यांनी आपल्या अभंगातून बौद्ध धर्माचाच विचार सांगितला आहे आणि गाथा हा शब्दही बौद्ध वाङ्मयातील आहे. त्यामुळे संत तुकारामाचा अभ्यास करतांना इतर संतापेक्षा त्यांचे वेगळेपण कसे होते हे त्यांनी पटवून दिले आहे.^५

याच पंथातील दुसरे लेखक म्हणजे मा. भास्करराव जाधव होय. त्यांनी वाल्मीकी रामायणाचा आधार घेवून ‘रामायणावर नवा प्रकाश’ नावाचा अत्यंत सुंदर ग्रंथ लिहिला आहे. सदर ग्रंथामध्ये वाल्मीकी रामायणातील श्लोकांचा आधार घेवून रामाचा सर्व इतिहास लिहिला आहे. या ग्रंथामध्ये त्यांनी बंधुप्रेम कसे असावे तर राम भ्रता सारखे असावे या प्रचलित रुढीलाच जबर धक्का दिला आहे. हे सांगताना रामायणातील भावा भावाच्या जोड्या सांगितल्या आहेत. रामाची सेवा करणारा लक्ष्मण तर भरताची सेवा करणारा शत्रुघ्न होय, हे असे का? असा महत्त्वपूर्ण प्रश्न निर्माण करून त्याचे उत्तर देताना ते म्हणतात की दशरथाला असणाऱ्या तीन बायकांपैकी सुमित्रा ही राजकन्या नसून हलक्या कुळातील होती. कौशल्या व कैकयी ह्या राजकुळातील होत्या. तेंव्हा राजकुळातील राजकन्याच्या पोटी जन्मलेल्या राम व भरत यांची सेवा हलक्या कुळात जन्मलेल्या लक्ष्मण व शत्रुघ्न या भावांनी केली पाहिजे असा उच्च-निचवाद रामायण शिकवते. त्यामुळे रामाच्या रुढ असलेल्या प्रतिमेला जाधवांनी जबरदस्त धक्का दिला आहे. या ग्रंथामध्ये त्यांनी राम, वाली, हनुमान, बिभीषण यांच्या बाबतीत अत्यंत परखड व स्पष्ट मते मांडून या देशाला हे सर्व गुलामगिरीत नेणारे आहेत हे वाल्मीकी रामायणाच्याच आधारे स्पष्ट केले आहे.^६

भास्करराव जाधवांप्रमाणे पेरियार रामास्वामी यांनीही द रामाय ‘अ टु रिडींग’ या ग्रंथामध्ये रामासंबंधीचा अत्यंत परखड व ठोस विचार मांडला आहे ते म्हणतात रामायण - महाभारत हे ग्रंथ द्रविडांची माणुसकी नष्ट करण्यास, त्यांच्या बौद्धिक शक्ती कमकुवत करण्यास, त्यांचा स्वाभिमान नेहमीकरिता पायदळी तुडविण्यास निर्मिले गेले आहेत.^७ अशा रितीने इतिहासाला एक नवी दृष्टी देण्याचे काम उपरोक्त लेखकांनी केले आहे. इतिहासातील सत्य शोधण्याचे काम इतिहासकार्य वि.का. राजवाडे यांनी ‘भारतीय विवाहसंस्थेचा इतिहास’ या ग्रंथात केले आहे. डॉ. रुपा कुलकर्णी बोधी यांनी वैदिक धर्म गोहत्या व मांसाहार या ग्रंथामध्ये यज्ञयागाचे निमित्त करून किती मोठ्या प्रमाणावर गोहत्या आणि मांसाहार होत होता याचे अत्यंत खोलात जावून संशोधन केले आहे. आर. एस. शर्मांनी देखील ऋषिमुनी किती मोठ्या प्रमाणात गोहत्या व मांसाहार करित होते हे आपल्या ‘प्रचीन भारतीय समाजरचनेतील शुद्धाचे स्थान’ या ग्रंथामध्ये साधार स्पष्ट करताना दिसतात.^८

म्हणजे पारंपारिक पद्धतीच्या विचारातील हवाच या लेखकांनी काढली आहे. मराठ्यांच्या इतिहासाच्या बाबत विचार केला तर त्यातही नवनवीन माहिती पुढे येतांना दिसते. शिवरायांचा लष्करी इतिहास अभ्यासताना समरोत्सवात अशी माहिती सापडते की शिवरायांची सैन्य संख्या सत्तर हजार होती. त्यामध्ये तीस हजार कोळी, मराठा दहा हजार तर महार व इतर तीस हजार अशी जातवार संख्या सापडते.^९

शिवरायांचे अंजिक्य गड बांधानारे वडार जातीचे लोक होते. वडार या मुळ कन्नड शब्दाचा अर्थ अभियंता असा होतो. त्यामुळे स्वराज्य उभारणीत त्यांचा सिंहाचा वाटा होता हे आता स्पष्ट झाले आहे. एवढेच काय शिवरायांच्या स्वराज्यासाठी विशिष्ट प्रकारचे रसायन तयार करून भगवे निशाण तयार करून देणाऱ्या महादनाक वल्द राजनाक^{१०} या वतनदाराचे नाव शोधण्यापर्यंत इतिहास लेखक सुक्ष्म अभ्यास करून इतिहास उजेडात आणित आहेत ही अत्यंत उल्लेखनिय बाब आहे. याशिवाय अजून कितीतरी लोकांच्या पुस्तकांचा संदर्भ घेता येईल परंतु शोधनिबंध वाढतच जाईल पण शोध थांबला जाणार नाही हे लक्षात घेऊन मोजक्या उदाहरणासह आंबेडकरवादी प्रवास समाजाला नवी दिश देण्याचा कसा प्रयत्न करतो आहे, एवढेच लक्षात घ्यावे.

आता आपणांस प्रश्न पडू शकतो की, उपरोक्त लेखकांनी मांडलेला इतिहास सबाल्टर्न इतिहासामध्ये मोडत नाही काय? प्रश्न रास्त आहे. १९८० मध्ये इटालियन विचारवंत ॲन्टिनिओ ग्रामचिनी मानव, मानव श्रम आणि त्याचा भौतिक विकास या गोष्टी केंद्रिभूत मानून विकासप्रक्रियेमध्ये ज्याने प्रत्यक्ष श्रम केले, आपल्याकडील कला दाखविली त्यांचा इतिहास लिहावा असा जो सिद्धांत मांडला त्याला सबाल्टर्न इतिहास असे म्हणतात. हे खरे असले तरी आंबेडकरवाद जरा निराळा आहे. ग्रामचीचा सिद्धांत सामाजिक समता प्रस्थापित करण्याची जबाबदारी घेत नाही. आंबेडकरवाद उघड उघड समता प्रस्थापित करण्याची जबाबदारी घेतो. ग्रामची संघर्ष करण्यास प्रवृत्त करीत असला तरी

सत्ता हस्तगत करण्यास सांगत नाही. म्हणजे सबाल्टर्नवाल्यांनी सबाल्टर्न म्हणूनच जन्मावे, जगोव व त्यातच निवृत्त व्हावे असा आशय निघतो पण आंबेडकरवाद मात्र वंचितांचा इतिहास तर मांडतोच पण एवढ्यावरच न थांबता संघर्ष करून सत्ताधारी बनण्याचा संदेशही देतो हा फरक महत्त्वाचा आहे.

उपरोक्त लेखकांनी जी मांडणी ग्रंथात केली आहे त्याचा मुळपाया आंबेडकरवाद आहे. आंबेडकरांच्या ग्रंथसंपदेमध्ये जे लिखाण आलेले आहे त्याचाच धागा पकडून समस्त लेखकांनी विचारवंतानी इतिहासाचा शोध घेतला आहे. भरतामध्ये सामाजिक, धार्मिक ज्याही चळवळी होत आहेत त्या आंबेडकरवादाच्या भक्कम पायावर उभ्या आहेत त्यांची नाळ आंबेडकरवादाशी जोडली आहे. कारण आंबेडकरवाद कोणत्या जातीवर, धर्मावर उभा नसून त्याचा भक्कम पाया म्हणजे राष्ट्रवाद आहे हे विसरून चालणार नाही.

संदर्भ ग्रंथ

१. सद्धम्मप्रतिका, एप्रिल २००१ पृ. २६३
२. एच. एल. कोसारे, प्राचीन भारतातील नाग, नेहा प्रकाशन, नागपूर द्वि.आ. २००४
३. डॉ. के. जमनादास, तिरुपती बालाजी एक प्राचीन बौद्धक्षेत्र, संजीवन प्रकाशन, चंद्रपुर
४. का.शी. संकाये, बौद्ध धम्म वैदिक धर्म तुलनात्मक विचार, सुगावा प्रकाशन, पुणे.
५. डॉ. एम. व्ही. लभाने, संत तुकारामावर बौद्ध धर्माचा प्रभाव, सुगावा प्रकाशन पुणे
६. भास्करराव जाधव, रामायणावर नवा प्रकाश, म.रा.सा.सं. मंडळ, मुंबई १९९१
७. अनु. भीमराव सरवदे, रामायणातील सत्य, समता, प्रका. नागपूर २००३ पृ. ३
८. प्रा. आर. एस. शर्मा निवेदक जयंत गडकरी, प्राचीन भारतीय समाजरचनेतील शुद्राचे स्थान डी.डी. कोसंबी प्रतिष्ठान, मुंबई १९८१
९. मेजर एम.एन. जोशी, दक्षिण दिग्वीजय, मनोदय प्रकाशन, पुणे २००७ पृ. ७७
१०. संपा. डॉ. अनिल कठारे, महाराष्ट्र सत्यशोधक इतिहास परिषद निवडक शोध निबंध खंड १ कल्पना प्रकाशन नांदेड. पृ. ११